

ASPEKTY PRAWNE BEZPIECZEŃSTWA

Dr Aleksander GUBRYNOWICZ

Magdalena PACHOLSKA

EWOLUCJA REŻIMU PRAWNEGO WALKI Z TERRORYZMEM

W ciągu ostatniej dekady terroryzm został powszechnie uznany za główne zagrożenie międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa¹. Choć samo zjawisko nie jest nowe, międzynarodowy rozgłos przyniosły mu przede wszystkim ataki na World Trade Center i Pentagon z 11 września 2001 roku oraz amerykańskie inwazje na Irak i Afganistan, poprzedzone ogłoszeniem przez Prezydenta G.W. Busha doktryny tzw. ‘wojny z terroryzmem’. Wydarzenia te otworzyły trwającą do dziś debatę na temat legalności działań Stanów Zjednoczonych i ich sojuszników oraz reżimu prawnego, w ramach którego powinna być prowadzona walka z terroryzmem. Jak dotąd nie udzielono jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób demokratyczne, praworządne państwo powinno odpowiadać na zagrożenia ze strony niepaństwowych podmiotów stosujących przemoc w celach politycznych. Najważniejszy problem, jaki pojawił się na tym tle, dotyczy kwestii wyboru odpowiednich środków, przy użyciu których zjawisko zagrożenie terroryzmu mogłoby zostać w możliwie najwyższym stopniu zminimalizowane. Jednak wybór ten w dużej mierze przesądza o ramach prawnych wytyczających nieprzekraczalne granice dla organów zaangażowanych w zwalczanie tego typu zagrożeń. W konsekwencji władza wykonawcza staje przed dylematem, który – nieco upraszczając zagadnienie – można sprowadzić do następujących pytań: Czy w walce z terroryzmem państwo powinno polegać wyłącznie na Organach Ochrony Porządku Publicznego (OOPP)², a w konsekwencji na wewnętrznym prawie karnym, oraz na

¹ Zob. m.in. *Europejska Strategia Zwalczania Terroryzmu* z 2005 r., dostępną na: http://ec.europa.eu/home-affairs/policies/terrorism/terrorism_intro_en.htm oraz *NATO Review* z jesieni 2005, dostępne na: <http://www.nato.int/docu/review/2005/issue3/english/art1.html> [15.03.2011].

² Organami Ochrony Porządku Publicznego są wszelkie formacje państwowe mające prawo używania przymusu bezpośredniego, wykonujące zadania o charakterze policyjno-porządkowym na terytorium kraju, niezależnie od tego czy podlegają zwierzchnictwu

traktatach z zakresu praw człowieka, traktując terrorystów jak ‘szczególnych’ przestępców (model *law enforcement*)? Czy może dopuszczalne jest użycie sił zbrojnych i taktyki militarnej i poddanie się reżimowi międzynarodowego prawa humanitarnego (LOAC)³? Jedną z niewielu kwestii nie budzących kontrowersji w doktrynie jest obowiązek przestrzegania norm prawa międzynarodowego podczas wszystkich podejmowanych działań zmierzających do zapobiegania i zwalczania terroryzmu⁴.

Niniejsza praca ma na celu pokazanie ewolucji reżimu prawnego rządzącego walką z terroryzmem oraz podkreślenie podstawowych konsekwencji prawnych dla stron konfliktu zarówno w modelu *law enforcement*, jak i podczas konfliktu zbrojnego. Artykuł dzieli się na 5 części. Pierwsza dotyczy okresu przed wejściem w życie kluczowych traktatów z zakresu praw człowieka, podczas którego główną siłą wykorzystywaną do zwalczania grup terrorystycznych stanowiły OOPP; kolejna odnosi się do teoretycznych aspektów wykorzystania dwóch najważniejszych współczesnych modeli zwalczania terroryzmu tj. modelu *law enforcement*. Trzecia część traktuje o problemie terroryzmu w świetle prawa konfliktów zbrojnych (LOAC), natomiast część czwarta przedstawia w ogólnym zarysie kwestię reinterpretacji dyskusyjnej koncepcji tzw. nielegalnych bojowników, stosowanej w latach 2001–2007. W konkluzjach (część 5) zawarty jest wniosek, iż w realiach dzisiejszych stosunków międzynarodowych, żaden z analizowanych modeli nie może być uznany za w pełni skuteczną metodę zwalczania zjawiska terroryzmu. W konsekwencji w najbliższych latach należy się spodziewać, że państwa w dalszym ciągu będą odwoływać się do obydwu modeli, choć wydaje się oczywiste, że zastosowanie przepisów o konfliktach zbrojnych nadal będzie wywoływało poważne kontrowersje zarówno polityczne, jak i prawne.

1. Tradycyjny model zwalczania terroryzmu

Choć terroryzm jako metoda prowadzenia walki znany był w historii od setek lat, społeczności międzynarodowej po dziś dzień nie udało się wypracować jednej uniwersalnej, powszechnie akceptowanej definicji zjawiska, mimo iż próby takie

cywilnemu czy wojskowemu. Zob. Komentarz do Kodeksu Postępowania Funkcjonariuszy Organów Ochrony Porządku Publicznego, dostępny na: <http://www2.ohchr.org/english/law/codeofconduct.htm> [20.03.2011].

³ W nomenklaturze wojskowej, zwłaszcza amerykańskiej, preferowany jest termin Prawo Konfliktów Zbrojnych (Law of Armed Conflict, dalej LOAC).

⁴ *Globalna Strategia Zwalczania Terroryzmu*, Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego z 2006 r., A/RES/60/288, art. 3.

były w przeszłości podejmowane⁵. Nie jest celem poniższych uwag ponowne otwarcie debaty na temat definicji terroryzmu. Na potrzeby niniejszej pracy została przyjęta definicja zaproponowana przez amerykańskie Federalne Biuro Śledcze USA, wedle której terroryzm to: *bezprawne użycie lub groźba użycia siły wobec osób i mienia, celem zastraszenia lub wywarcia przymusu na rząd, ludność cywilną lub części wyżej wymienionych zmierzająca do promocji celów politycznych lub społecznych*⁶.

Od zarania dziejów jednak problem polegał na tym, iż precyzyjne rozróżnienie grupy przestępczej od organizacji dążącej do osiągnięcia celów strictly politycznych (i jako takiej domagającej się niemal zawsze od władz państwowych odróżnienia od struktur kryminalnych) było w znacznej mierze uzależnione od dyskrecjonalnej woli władz państwowych. Władze te jednak państwa niechętnie godziły się na takie rozróżnienie w prawie. Opór ich wynikał przede wszystkim z obaw, iż takie rozróżnienie mogłoby oznaczać uznanie działań takich grup za legalne, to zaś zamykałaby drogę do zakwalifikowania ich jako czynów zabronionych na mocy wewnętrznego prawa karnego. Ponadto za taką polityką władz kryła się wyraźna niechęć do rezygnacji z monopolu na stosowanie przemocy i podzielenia się z nim z grupą, nad którą organy administracji nie tylko nie sprawowały kontroli, ale odnośnie której musiały żywić obawę, iż z prawa tego skorzysta właśnie przeciwko państwu za zabezpieczenie interesów którego interesów organy te ponosiły odpowiedzialność. Biorąc pod uwagę, iż grupy te z reguły dążyły do oderwania przemocą części terytorium w celu utworzenia na nim suwerennego państwa, względnie obalenia przemocą istniejącego ładu społecznego w ramach realizacji wyznawanej utopii społecznej – decyzja władz, aby nie dostrzegać owej różnicy była praktycznie zawsze podyktowana chęcią utrzymania politycznego status quo.

Aż do połowy lat 70. XX wieku władze państwowe wykorzystywały różnorodne metody zwalczania grup terrorystycznych. Choć niemożliwe jest przeprowadzenie dychotomicznego podziału wykorzystywanych przez nie instrumentów używanych do zwalczania terroryzmu – od II połowy XX wieku można zaobserwować pewne tendencje. Analiza polityk antyterrorystycznych krajów europejskich pozwala wysunąć tezę, że teoretycznie od początku lat 70. głównym narzędziem walki z tego typu grupami były w zasadzie jednostki policyjne i wewnętrzne prawo karne, wspomagane przez tzw. ‘antyterrorystyczną legislację’⁷. Rola armii jednak

⁵ Zob. np.: Rezolucja Rady Bezpieczeństwa nr 1269 z dnia 19 października 1999 roku; Rezolucja Rady Bezpieczeństwa nr 1566 z dnia 8 października 2004 roku.

⁶ Strona internetowa Federalnego Biura Śledczego: <http://www.fbi.gov/albuquerque/priorities> [20.03.2011].

⁷ Zob. np. prawo brytyjskie: *Suppression of Terrorism Act* 1978, 30 czerwca 1978; *Criminal Justice (Terrorism and Conspiracy) Act* 1998, 4 września 1998; prawo francuskie: *Loi*

pozostawała – z powodów o których mowa poniżej – również znacząca, a w krajach pozaeuropejskich – niekiedy wręcz kluczowa. Warto podkreślić, że choć organizacje terrorystyczne XX wieku działały zwykle na obszarze jednego/dwóch krajów, (co odróżnia je np. od współczesnej Al-Kaidy), to nawet w sytuacji, gdy ich działania obejmowały swoim zasięgiem terytorium dwóch lub więcej państw – nie były uznawane przez państwa za stronę w międzynarodowym konflikcie zbrojnym, właśnie dlatego, iż takie posunięcie legalizowałoby (przynajmniej częściowo) ich działalność⁸. Ponadto należy podkreślić, że choć w omawianym okresie walka z terroryzmem leżała głównie w zakresie kompetencji formacji o charakterze policyjnym, to jednak wykorzystanie jednostek sił zbrojnych do zwalczania takich grup nie należało do rzadkości.

Z perspektywy czasu używanie wojska do walki z organizacjami postrzeganymi jako „wywrotowe” może wydać się niezrozumiałe jednak – biorąc pod uwagę realia epoki – nie powinno dziwić. W omawianym okresie zdecydowana większość ugrupowań, które wedle obowiązujących dzisiaj standardów organy administracji i wymiaru sprawiedliwości zakwalifikowałyby jako terrorystyczne, stanowiły organizacje walczące o utworzenie państwa dla narodu, za którego obrońcę interesów się uważały. Walka ta w praktyce wiązała się z reguły z dążeniem do secesji części terytorium, czemu w naturalny sposób władze centralne próbowały zapobiec. W ówczesnych realiach technicznych władzom nie pozostawało nic innego, jak wykorzystać najbardziej efektywne ze środków będących w ich dyspozycji, a środkiem tym okazały się najczęściej siły zbrojne. Drugi zaś typ organizacji postrzeganej jako terrorystyczna to grupy dążące do przejęcia władzy w państwie przy użyciu przemocy i wprowadzenia opartego na wyznawanej przez siebie ideologii własnej wizji ustrojowej. Niezależnie jednak od powyższej – dość upraszczającej – typologii w obydwu przypadkach struktura i rozmiar konfliktu przekraczały możliwości jego rozwiązania siłami wyłącznie policyjnymi.

W klimacie XX wieku zdominowanego przez wielkie ideologie (nacjonalizm, komunizm, faszyzm i tp.), obydwie typy organizacji mogły niejednokrotnie liczyć na znaczne (czasem zaś masowe) poparcie społeczne, a wysoka liczba osób gotowych zaangażować się w ich działalność, niosła ze sobą dwie, bardzo ważne konsekwen-

n°86-1020 du 9 septembre 1986 relative à la lutte contre le terrorisme, „Journal Officiel de la République Française”, s. 10956.

⁸ IRA i ETA utrzymywały kontakty z kolumbijskim FARC, w latach 80 w Libii organizowane były wspólne spotkania IRA i Ludowego Frontu Wyzwolenia Palestyny. Zob. List brytyjskiego Ministra Spraw Zagranicznych do przewodniczącego Komisji Spraw Zagranicznych amerykańskiego Senatu Johna Kerry’ego z 22 czerwca 2010, dostępny na: <http://www.scribd.com/doc/34783335/Foreign-Secretary-s-Letter-to-Senator-John-Kerry> [02.02.2011].

cje. Z jednej strony grupy te mogły z reguły odwołać się do strategii wojny partyzanckiej, co w praktyce skazywało organy państwa na odwołanie się do armii jako jedynego instrumentu, który mógłby okazać się skuteczny w zwalczaniu tego typu ugrupowań. Z drugiej strony zaś państwa zwalczające terroryzm postrzegały tego typu sytuacje, jako działania niepodlegające w najmniejszym stopniu regulacjom prawnomiędzynarodowym, wchodzące w całości w zakres kompetencji wewnętrznej państwa (por. art. 2 ust. 7 KNZ), które oceniane być powinny wyłącznie z perspektywy krajowego prawa karnego⁹. Należy przy tym pamiętać, że powyższe podejście (które nierzadko kończyło się mordowaniem osób podejrzanych o terroryzm przez specjalne organizacje paramilitarne szkolone przez policję względnie pozostające w ścisłych kontaktach z armią) było charakterystyczne nie tylko dla wojskowych dyktatur w Argentynie czy Brazylii, ale również niektórych – jak pokażą poniższe przykłady – państw Europy Zachodniej. W rezultacie poniżej analizowane przykłady Zjednoczonego Królestwa i Hiszpanii należy traktować jako egzemplifikację sygnalizowanego zjawiska, w żadnym wypadku nie jako odosobnione przypadki.

1.1. *Casus Wielkiej Brytanii: Irish Republican Army (IRA)*

There is no such thing as political murder, political bombing, or political violence. There is only criminal murder, criminal bombing, and criminal violence.

Margaret Thatcher¹⁰

W ramach zwalczania IRA rząd brytyjski stosował wiele różnorodnych strategii. Choć od roku 1969 wykorzystywano elementy taktyki wojskowej, jak np. maksymalizacja efektywności działań poprzez jednoczesne wykorzystanie wojsk pancernych, korpusu lotniczego wojsk lądowych oraz marynarki wojennej (Opera-

⁹ Wydaje się również iż wzrost znaczenia armii w operacjach antyterrorystycznych tej epoki był ściśle powiązany z efektywnością działań jednostek policyjnych. Tam gdzie działania terrorystów mogły liczyć na wysoki poziom poparcia społeczeństwa znaczenie armii jako siły odpowiedzialnej za utrzymanie porządku dramatycznie rosło, co niekiedy – jak w latach 60. i 70. w krajach Ameryki Łacińskiej – prowadziło do przejścia władzy politycznej przez wojskowych. W krajach Europy Zachodniej, gdzie policja odnosiła znacznie większe sukcesy demokratyczne formy rządów pozostały ostatecznie niezagrażone. Tym samym zjawisko terroryzmu i efektywność jego zwalczania w znacznym stopniu determinowały funkcjonowanie systemu politycznego państwa dotkniętego działalnością organizacji tego typu.

¹⁰ Przemówienie Margaret Thatcher w Belfaście w 1981 roku, dostępne na: <http://www.margareththatcher.org/document/104589> [05.02.2011].

cja BANNER)¹¹, generalna strategia była oparta na tzw. modelu *law enforcement*, tj. walki siłami OOPP i traktowaniu członków grupy jak przestępców, podlegających wewnętrznemu prawu karnemu¹². Przyjęte rozwiązanie zapewniało szereg korzyści – pozwalało na wyeliminowanie bieżącego zagrożenia poprzez skazanie terrorystów na kary wieloletniego pozbawienia wolności za samo używanie przemocy oraz, co najistotniejsze, nie dawało IRA prawa do legalnej walki zbrojnej. Prowadzone w latach 90. i później dochodzenia ujawniły również, iż brytyjskie służby specjalne przynajmniej w niektórych przypadkach pomagały bojówkom protestanckim w fizycznej eliminacji osób podejrzanych (słusznie czy niesłusznie) o kontakty z IRA.¹³

1.2. Casus Hiszpanii: *Euskadi Ta Askatasuna (ETA)*

Rząd Hiszpanii, zmagający się z ETA, postępował analogicznie do władz brytyjskich. Zasadą było zwalczanie organizacji metodami policyjnymi, przy wsparciu kontrowersyjnych jednostek paramilitarnych, tj. Związku Partyzantów Chrystusa Króla (hiszp. *Guerilleros de Cristo Rey*) czy Antykomunistycznego Przymierza Apostolskiego (hiszp. *Alianza Apostolica Anticomunista*)¹⁴. Jednakże nawet w latach siedemdziesiątych, kiedy ETA prowadziła najbardziej wzmoczoną działalność (w 1973 roku w centrum Madrytu w zamachu bombowym zginął premier Hiszpanii admirał Luis Carrero Blanco), czy w okresie istnienia formacji GAL (hiszp. *Grupos Antiterroristas de Liberación*, funkcjonująca w latach 1982-1986), finansowanej przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, rząd centralny nie potwierdził istnienia konfliktu zbrojnego¹⁵. Zwróć-

¹¹ *Operation BANNER, Army Code 71842, An Analysis of Military Operations in Northern Ireland*, dostępne na: http://www.vilaweb.cat/media/attach/vwedts/docs/op_banner_analysis_released.pdf [04.02.2011].

¹² Hilaire McCoubrey, Nigel D. White, *International Law and Armed Conflict*, Dartmouth Publishing, Vermont 1992, s. 318.

¹³ Por. przykładowo sprawę Pata Finucane'a zamordowanego przez lojalistów, BBC, *Security forces aided loyalist murders* 17 IV 2003, za: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/northern_ireland/2954773.stm oraz Stevens Enquiry, *Overview and Recommendations 17 IV 2003*, dostępne na: http://www.madden-finucane.com/patfinucane/archive/pat_finucane/2003-04-17_stevens_report.pdf [2.05.2011].

¹⁴ Sanchez Sanz, Rodolio I. *Historia del terrorismo en Espana. Restantes grupos anarquistas y extrema derecha*. War Heat Internacional. Revista de Ejercitos de Tierra, Mar y Aire. Nr 48, Madryt 2005, s. 10; Daniel G. Arce M., Todd Sandler, *Counterterrorism: A Game-Theoretic Analysis*, „Journal of Conflict Resolution”, kwiecień 2005.

¹⁵ Carlos P. Barros, Luis A. Gil-Alana, *A note on the effectiveness national anti-terrorist policies. Evidence from ETA*, Universidad de Navarra, Working Paper No. 10/09, październik 2009.

my przy tym uwagę, iż choć Hiszpanię i Wielką Brytanię, dzieliły w tym okresie fundamentalne różnice ustrojowe (Hiszpania doby generała Franco pozostawała dyktaturą, podczas gdy Anglię zwykło się postrzegać, jako ojczyznę demokracji) metody zwalczania terroryzmu pozostawały bardzo podobne, a wojsko odgrywało ważną rolę w operacji zwalczania IRA oraz ETA, choć rola armii nie była jednolita i zmieniała się w zależności od okresu oraz charakteru prowadzonych operacji.

1.3. Wpływ prawa międzynarodowego na ewolucję modelu zwalczania terroryzmu

W związku z faktem, iż zwalczanie IRA i ETA rozpoczęło się w okresie braku mocy wiążącej kluczowych instrumentów z zakresu ochrony praw człowieka, do doświadczeń pochodzących z tamtego okresu należy podchodzić z pewną dozą ostrożności, gdyż niektóre ze stosowanych ówczesnie rozwiązań mogłyby zostać obecnie zakwalifikowane jako naruszające zobowiązania międzynarodowe państw walczących z terroryzmem. Nie ulega jednak wątpliwości, że zarówno Wielka Brytania jak i Hiszpania nie uznawały członków obu organizacji za kombatantów w klasycznym rozumieniu, jakie pojęciu temu nadaje prawo konfliktów zbrojnych.

Skonstatujmy jednak, iż przyjęty przez władze w Londynie i Madrycie model zwalczania grup terrorystycznych, gdzie operacja o charakterze policyjnym przebiegała przy współpracy wojska lub jednostek paramilitarnych, w połowie lat 70. przestał odpowiadać realiom politycznym i prawnym z kilku, niezależnych od siebie względów. Po pierwsze postępująca demokratyzacja społeczeństw Europy Zachodniej ograniczyła zarówno w teorii, jak i w praktyce, możliwości wykorzystania armii jako instrumentu politycznego w polityce wewnętrznej. Równoległe gwałtowny wzrost zainteresowania problematyką praw człowieka i podpisanie kluczowych umów międzynarodowych z tego zakresu spowodował znaczące ograniczenie uprawnień funkcjonariuszy OOPP, którzy odtąd zostali poddani ściślejszej kontroli prawnej¹⁶. Na powyższy proces nałożyła się przebudowa LOAC zapoczątkowana przyjęciem w 1977 roku I Protokołu Dodatkowego do Konwencji Genewskich¹⁷, który znacząco zmodyfikował reguły prowadzenia międzynarodowych konfliktów zbrojnych. Tym samym zwalczanie terroryzmu przestało być kwestią wyłącznie wewnętrzną i zostało poddane w znacznie większym stopniu niż wcześniej normom prawa międzynarodowego.

¹⁶ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 roku (EKPC); MPPOiP z 1966.

¹⁷ Protokół Dodatkowy do Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 roku, dotyczący Ochrony Ofiar Międzynarodowych Konfliktów Zbrojnych (Protokół I).

Konsekwencją stworzenia odrębnego systemu przepisów chroniących prawa człowieka z przebiegającą w tym samym czasie znaczącą reformą postanowień LOAC było rozejście się procedur cywilnych i wojskowych, do jakiego ostatecznie doszło w połowie lat siedemdziesiątych. Należy mocno podkreślić tę odrębność. Choć bowiem obydwie systemy traktatów wyrastają ze wspólnego przekonania, iż człowiek zarówno w czasie pokoju, jak i w okresie konfliktu zbrojnego posiada pewne niezbywalne prawa (takim pokłosiem doświadczeń lat 60, i 70. jest bezwzględny zakaz stosowania tortur potwierdzony zarówno w traktatach¹⁸, jak i orzecznictwie¹⁹) to jednak systemy te tworzą odrębne, różniące się znacząco reżimy prawne. W konsekwencji sygnalizowany proces rozchodzenia się dróg traktatów praw człowieka i LOAC postawił na porządku dziennym pytanie o reżim prawny, jaki wykorzystywany będzie do zwalczania zjawiska terroryzmu. Teoretycznie odpowiedź na to pytanie powinna być oczywista: skoro dotychczasowe doświadczenia wskazywały na wyraźną niechęć nadawania terrorystom statusu innego niż zwykłego przestępcy, a jednocześnie w polityce światowej trwał proces „wycofywania armii do koszar” – to należałoby oczekiwać, iż zadanie likwidowania grup o charakterze terrorystycznym zostanie przekazane wyłącznie OOPP, działającym w ramach modelu *law enforcement* podporządkowanego normom traktatów z zakresu praw człowieka. Jak jednak zobaczymy na dalszych stronach życie dowiodło, iż ten najbardziej logiczny wybór posiada swoje immanentne ograniczenia i powierzenie zadania walki z terroryzmem wyłącznie policji nie zawsze jest możliwe.

Tak więc od połowy lat 70. udzielana każdorazowo przez władze państwowe odpowiedź ma fundamentalne znaczenie dla obu stron konfliktu, warunkuje bowiem prawa i obowiązki uczestników.

2. Model *law enforcement* oraz model LOAC – konsekwencje prawne

Jak wspomniano powyżej ramy reżimu prawnego regulującego prawa i obowiązki stron konfliktu w modelu *law enforcement* wyznaczają traktaty z zakresu ochrony praw człowieka. Z perspektywy potrzeb skutecznego zwalczania terroryzmu najważniejsze znaczenie mają:

¹⁸ Wspólny artykuł 3 Konwencji Genewskich; Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, art. 5; EKPC, art. 3; MPPOiP, art. 7; Międzyamerykańska Konwencja Praw Człowieka, art. 5; Konwencja ONZ przeciwko torturom z 1984 roku.

¹⁹ *Ex Parte Pinochet*, (nr 3) [2000] 1 AC 147, 198; 119 ILR, s. 135; *sprawa Al-Adasani przeciwko Wielkiej Brytanii*, Europejski Trybunał Praw Człowieka, wyrok z 21 listopada 2001 r., par. 61.

- zakaz samowolnego pozbawiania życia.²⁰ Jego konsekwencją są m.in. regulacje dotyczące użycia broni palnej przez funkcjonariuszy OOPP, w świetle których zastosowanie tego szczególnego środka przymusu bezpośredniego jest legalne wyłącznie gdy spełnione są zasady proporcjonalności i konieczności²¹. Proporcjonalność oznacza, że funkcjonariusz może użyć broni palnej tylko wówczas, gdy ma to na celu ochronę życia innych osób oraz gdy nie jest nadmierne w stosunku do wagi popełnionego przez podejrzanego czynu²². Reguła konieczności pozwala na użycie broni palnej w ramach samoobrony, a także gdy mniej drastyczne środki nie przyniosą oczekiwanego rezultatu²³.
- Prawo do rzetelnego procesu przed niezależnym sądem, realizowane przez zasadę domniemania niewinności, prawo do otrzymania w zrozumiałym języku szczegółowych informacji o zarzucanych mu czynach podstawie oskarżenia, przesłuchania lub spowodowania przesłuchania świadków oskarżenia i obrony oraz zakaz przymuszania do zeznawania na swoją niekorzyść²⁴. Z perspektywy władz państwowych istotną korzyścią w modelu *law enforcement* jest penalizacja użycia lub groźby użycia przemocy przez oskarżonego terrorystę nawet gdy ofiarą jest funkcjonariusz OOPP, co stanowi jedną z podstawowych różnic między omawianymi reżimami prawnymi²⁵.

Obserwacja praktyki państw europejskich skłaniała jeszcze parę lat temu przedstawicieli doktryny do twierdzenia, że ataki terrorystyczne nie stanowią ataków zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego w związku z czym wszelkie przejawy walki z terroryzmem powinny być prowadzone w zakresie dopuszczalnym

²⁰ MPPOiP, art. 6; EKPC, art. 2; Konwencja Rady Europy o Zapobieganiu Terroryzmowi z 2005 roku, art. 2.

²¹ Kodeks Postępowania Funkcjonariuszy Organów Ochrony Porządku Publicznego, Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 34/169 z Grudnia 1979 (Kodeks Postępowania), art. 3.

²² Podstawowe Zasady Używania Siły i Broni Palnej przez Funkcjonariuszy Organów Ochrony Porządku Publicznego – Przyjęte na VIII Kongresie ONZ o zapobieganiu przestępczości i traktowaniu przestępców, Hawana, Kuba, 27 sierpnia – 7 września 1990 r. (Podstawowe Zasady), zasada 9.

²³ Podstawowe Zasady, op. cit. zasada 5(a); Kodeks Postępowania, art. 3.

²⁴ Por. art. 14 MPPOiP; art. 3. EKPC,

²⁵ Przy uznaniu tego samego oskarżonego terrorysty za kombatanta w świetle Konwencji Genewskich mógłby on zostać ukarany, przy spełnieniu warunków z Konwencji, wyłącznie za ataki na cywilów, a nie na osoby biorące bezpośredni udział w działaniach zbrojnych.

przez międzynarodowe prawa człowieka, a nie LOAC²⁶. Tezy te zdawała się również do pewnego stopnia potwierdzać praktyka państw zachodniej Europy, które nader skutecznie przy użyciu jednostek wyłącznie policyjnych potrafiły rozbić najważniejsze grupy terrorystyczne lat 70. i 80. (*Czerwone Brygady*, RAF, *Action Directe* i in). W konsekwencji u schyłku lat 70. mogło się wydawać, że wojsko jako instrument zwalczania terroryzmu nie będzie już potrzebne. Niemniej jednak – powtórzmy raz jeszcze – z upływem czasu miało się okazać, że zwalczanie terroryzmu przy pomocy OOPP nie zawsze przynosi oczekiwane rezultaty.

Po pierwsze niewątpliwy wpływ na ewolucję wykorzystywanych środków miało umiędzynarodowienie działalności samych grup terrorystycznych. Trudno sobie bowiem wyobrazić skuteczną walkę np. z Al-Kaidą poprzez wykorzystanie wyłącznie modelu *law enforcement*, chociażby ze względu na właściwość terytorialną działania OOPP.

Teoretycznie jak pokazała praktyka europejska nie jest to problem niemożliwy do rozwiązania w sytuacji, gdy OOPP państwa, w którym terrorysta dokonał zamachu mogą liczyć na pomoc analogicznych organów państwa, w którym sprawca ukrywa się. Zasadnicza trudność pojawia się jednak wówczas, gdy odpowiedzialni za atak przebywają na terytorium państwa klasyfikowanego jako upadłe (ang. *collapse state*), względnie państwo o niskim poziomie efektywności administracyjnej, co uniemożliwia kooperację odpowiednich służb.

Druga sytuacja pojawia się wówczas, gdy państwo świadomie udziela terrorystom schronienia (ang. *safe heaven*) jednocześnie odmawiając jakiegokolwiek współpracy z państwem, które (w taki czy inny sposób) zostało dotknięte przez zorganizowany przez nich zamach. Również w takich sytuacjach model *law enforcement* okazuje się z natury rzeczy instrumentem nieefektywnym. Dodatkowym problemem, który niewątpliwie komplikuje skuteczną walkę z grupą typu terrorystycznego, jest związanie OOPP licznymi ograniczeniami wynikającymi właśnie z obawy o przestrzeganie przez policję standardów demokratycznych, co najwyraźniej widać na przykładzie prawa do życia broni. Stosując pewne uproszczenie można powiedzieć, że, funkcjonariusz OOPP ma możliwość użycia broni palnej wyłącznie jako ostatecznego środka przymusu bezpośredniego w celu wyrządzenia możliwie jak najmniejszej szkody. Trudno nie zauważyć, że ograniczenie to w poważny sposób ograniczyło możliwości policjanta w porównaniu z okresem lat 60., gdy możliwości skorzystania z broni palnej przez funkcjonariusza były znacznie szersze niż obecnie.

²⁶ Leslie C. Green, *The Contemporary Law of Armed Conflict*, Manchester University Press, Manchester 2000, s. 56.

3. Walka z terroryzmem jako konflikt zbrojny – zastosowanie modelu LOAC

Pojawienie się państw upadłych oraz państw wspierających terroryzm postawiło na porządku dziennym kwestię ewentualnego użycia siły przeciwko grupom zakwalifikowanym jako terrorystyczne, które na obszarze takiego państwa znalazły schronienie. W obliczu niemożności zwalczania terroryzmu klasycznymi metodami policyjnymi ostatnich latów niektóre z państw (m.in. USA, Rosja i Izrael) uciekają się do użycia siły zbrojnej, gdyż sądzą, iż okaże się on bardziej skuteczny w zwalczaniu tego zjawiska. Użycie siły zbrojnej jednak wiąże się z reguły z szeregiem poważnych komplikacji prawnych, wśród których można wyróżnić dwa aspekty.

3.1. Zwalczanie terroryzmu a zakaz użycia siły w prawie międzynarodowym

Pierwszy problem dotyczy warunków dopuszczalności użycia siły obowiązujących w prawie międzynarodowym. Jak wiadomo legalne użycie siły zbrojnej przez państwo jest możliwe w ramach przyrodzonego prawa do samoobrony²⁷. Na mocy art. 51 *Karty Narodów Zjednoczonych*, samoobrona może być zastosowana jedynie wówczas gdy miał miejsce atak zbrojny, co rodzi fundamentalne pytanie czy atak terrorystyczny mieści się w zakresie tego pojęcia. Kwestia ta wzbudza wiele kontrowersji w doktrynie zwłaszcza, że obecna praktyka państw nie udziela jednoznacznej odpowiedzi. Traktaty międzynarodowe²⁸ oraz współczesne orzecznictwo²⁹ potwierdzają jedynie, że ataku zbrojnego nie konstytuują zamieszki wewnętrzne ani pojedyncze czy sporadyczne akty przemocy oraz iż użyta na mocy art. 51 siła podlega zasadom proporcjonalności i konieczności.

Decydując się na użycie regularnych sił zbrojnych w odpowiedzi na atak terrorystyczny z 11 września 2001 roku, Stany Zjednoczone rozpoczęły nowy rozdział międzynarodowego prawa regulującego walkę ze zorganizowanymi grupami zbrojnymi o celach politycznych. Nie była to pierwsza próba zwalczania zagrożenia

²⁷ Incydent *Caroline* z 1837 roku (zob. list Sekretarza Stanu Daniela Webster'a z 27 lipca 1842 roku, dostępny na: http://avalon.law.yale.edu/19th_century/br-1842.asp [30.05.2011]), oraz *sprawa Nicaragua*, ICJ Reports, 1986, s. 14, 94; 76 ILR, s. 428, 437 (*Nicaragua*).

²⁸ Protokół Dodatkowy do Konwencji Genewskich z dnia 12 września 1949 r., dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych, art. 1(2) oraz Komentarz Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża do Protokołu II, dostępny na: <http://www.icrc.org/ihl.nsf/COM/475-760004?OpenDocument>. [05.02.2011].

²⁹ *Sprawa Tadić*, Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii, wyrok z 7 Maja 1997, para. 70. *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*. Merits, Judgment. I.C.J. Reports 1986, p. 14, punkt 176.

terrorystycznego siłami wojskowymi – już w drugiej połowie XX w. m.in. Izrael³⁰ przeprowadził inwazję na państwo podejrzane o wspieranie ruchów terrorystycznych, lecz jego działania zostały zdecydowanie potępione przez Organizację Narodów Zjednoczonych³¹. W przypadku amerykańskich inwazji przeprowadzonych po 11 września fundamentalne znaczenie miało nie tyle samo podjęcie akcji, lecz akceptacja jej legalności przez społeczność międzynarodową wyrażona w ramach instytucjonalnych ONZ³². W efekcie wydarzenia z 11 września zostały uznane za atak zbrojny otwierający drogę do zbiorowej zbrojnej samoobrony na mocy art. 51 Karty Narodów Zjednoczonych³³.

Warto podkreślić, że administracja Prezydenta Busha w wewnętrznej regulacji na potrzeby armii przyjęła bardzo szeroką definicję ataku zbrojnego³⁴: *[Armed attack] does not require a declaration of war (...), A single hostile act or attempt act may provide sufficient basis for the nexus so long as its magnitude or severity raises to*

³⁰ W 1982 roku siły zbrojne Izraela zajęły terytorium Libanu położone na południowy wschód od Bejrutu, na którym znajdowały się bazy Organizacji Wyzwolenia Palestyny (OWP).

³¹ Rezolucja Rady Bezpieczeństwa nr 509 z dnia 6 czerwca 1982 roku.

³² Zaznaczenia wymaga odmienne stanowisko społeczności międzynarodowej w odniesieniu do interwencji w Afganistanie, która uzyskała praktycznie powszechną akceptację oraz interwencji w Iraku, która wzbudziła większe kontrowersje – stanowczy sprzeciw wyraziły m.in. Niemcy, Francja, Rosja i Chiny. Zob. również stanowisko Sekretarza Generalnego ONZ w sprawie interwencji w Iraku dostępne na: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3661134.stm [08.02.2011].

³³ Zob. zwłaszcza rezolucje Rady Bezpieczeństwa ONZ nr: 1368 z dnia 12 września 2001 roku, 1373 z dnia 28 września 2001 roku oraz 1377 z dnia 12 listopada 2001 roku. Na marginesie warto jednak dodać, iż powyższa interpretacja cytowanych rezolucji wzbudziła spore kontrowersje, które niekiedy nie pozostały bez wpływu na wyroki zapadłe w sprawach karnych toczących się przed sądami europejskimi. (Por. w tym kontekście wyrok Izby Karnej Sądu Kasacyjnego Republiki Francuskiej z 4.01.2005, w którym SK poddał w zasadniczą wątpliwość lansowaną przez administrację amerykańską tezę, o upoważnieniu USA na mocy ww. rezolucji Rady Bezpieczeństwa do użycia siły. Wskutek tych wątpliwości wyrok SA w Lyonie został uchylony. Ze swej strony SK, nie kryjąc specjalnie swojej irytacji, zamiast odesłać sprawę do ponownego rozpoznania przekazał ją w trybie ekstraordynaryjnym Izbie Śledczej SA w Paryżu. Por. *Cour de Cassation, Chambre criminelle, du 4 janvier 2005, 03-84.652*, Publié au bulletin, patrz pkt. 1–3 uzasadnienia.)

³⁴ *Department of Defense Military Commission Instruction No. 2*, kwiecień 2003, dostępne na: <http://www.defense.gov/news/May2003/d20030430milcominstno2.pdf> [05.02.2011]. Więcej informacji na temat wewnętrznych regulacji Armii USA znajduje się w: *FM 27-10 Department of the Army Field Manual*, dostępnym na: http://www.aschq.army.mil/supportingdocs/Fm27_10.pdf [06.02.2011].

the level of an armed attack (...) or the number, power, stated intent or organization of force with which the actor is associated is such that the act or attempted act is tantamount to the attack by armed force.

O ile jednak Stany Zjednoczone otwarcie ogłosiły, iż uważają ataki z 11 września za atak zbrojny, to wspierające je państwa zmagające się uprzednio z problemem terrorystycznym na własnym terytorium wykazały znacznie większą ostrożność w swoich oświadczeniach³⁵. W efekcie podjętych przez USA i ich sojuszników działań w Iraku i Afganistanie, powstał konflikt zbrojny implikujący obowiązywanie LOAC.

3.2. Najważniejsze prawa i obowiązki stron konfliktu w reżimie LOAC

Drugi istotny problem dotyczy kwestii praw i obowiązków, jakie reżim LOAC nakłada na strony konfliktu. W zakresie walki z terroryzmem najistotniejszą rolę odgrywają:

- Możliwość atakowania wyłącznie tzw. kombatantów³⁶ oraz – na zasadzie wyjątku od reguły – osoby cywilne biorące bezpośredni udział w działaniach zbroj-

³⁵ Wskazana różnica jest najlepiej widoczna przy porównaniu treści brytyjskiego i amerykańskiego listu notyfikacyjnego o podjętych działaniach do Rady Bezpieczeństwa ONZ dostępnych odpowiednio na: <http://www.hamamoto.law.kyoto-u.ac.jp/kogi/2005kiko/s-2001-947e.pdf> oraz <http://www.hamamoto.law.kyoto-u.ac.jp/kogi/2005kiko/s-2001-946e.pdf> [02.02.2011].

³⁶ III Konwencja Genewska, Konwencja o traktowaniu jeńców wojennych, Genewa, 12 sierpnia 1949 r. (III KG), zawiera definicję jeńca wojennego, na mocy której tradycyjnie dokonywano wykładni pojęcia „kombatant”, jako osoby uprawnionej do legalnego użycia broni w trakcie konfliktu zbrojnego. Tradycyjnie właśnie na mocy interpretacji art. 4 A w poczet kombatantów zaliczano następujące kategorie: 1) członkowie sił zbrojnych Strony w konflikcie, jak również członkowie milicji i oddziałów ochotniczych, stanowiących część tych sił zbrojnych; 2) członkowie innych milicji i innych oddziałów ochotniczych, włączając w to członków zorganizowanych ruchów oporu, należących do jednej ze Stron w konflikcie i działających poza granicami lub w granicach własnego terytorium, nawet jeżeli pod warunkiem, że te milicje lub oddziały ochotnicze, włączając w to zorganizowane ruchy oporu, odpowiadają następującym warunkom:

- a) mają na czele osobę odpowiedzialną za swych podwładnych;
- b) noszą stały i dający się z daleka rozpoznać znak rozpoznawczy;
- c) jawnie noszą broń;
- d) przestrzegają w swych działaniach praw i zwyczajów wojny;

Ponadto do grona kombatantów zaliczano z mocy art. 4A ust. 6 ludność terytorium nie okupowanego, która przy zbliżaniu się nieprzyjaciela chwytła spontanicznie za broń, aby

nych. W związku z *modus operandi* terrorystów, tj. celowym atakowaniem ludności i obiektów cywilnych, mogą oni zostać uznani wyłącznie za przedstawicieli grupy. Rodzi to problem wyraźnego określenia bezpośredniego uczestnictwa, dotychczas nierozwiązany w doktrynie prawa międzynarodowego³⁷. Interesujące wnioski *de lege ferenda* zostały natomiast przedstawiane są w ostatnich latach w literaturze amerykańskiej. Niektórzy autorzy wysuwają np. tezę, że nawet rolnik zezwalający regularnie na używanie swojej nieruchomości w celach militarnych może zostać uznany za cywila bezpośrednio uczestniczącego w walkach³⁸. Może to wskazywać (choć nie koniecznie musi) na tendencje do szerszej interpretacji owego wyjątku.

- Prawa jeńców wojennych, których rozbudowany katalog zawiera III KG. W sytuacji kwalifikacji terrorystów jako cywilów bezpośrednio uczestniczących w walkach, od momentu pojmania przez nieprzyjaciela istnieje domniemanie, że korzystają oni z ochrony trzeciej Konwencji do chwili ustalenia ich statusu przez właściwy sąd³⁹. Podstawowe znaczenie ma wymóg humanitarnego traktowania jeńców we wszystkich okolicznościach, realizowany m.in. poprzez obowiązek strony przetrzymującej zapewnienia m.in.: odpowiedniej opieki medycznej⁴⁰, wyżywienia⁴¹ oraz swobody wykonywania praktyk religijnych⁴². Konwencja gwarantuje również, że jeńcy wojenni mogą być sądzeni wyłącznie przez sądy wojskowe i podlegać karze wyłącznie za naruszenie ustaw, regulaminów i rozkazów ogólnych obowiązujących w siłach zbrojnych państwa zatrzymującego⁴³. Wymienione gwarancje w odniesieniu do terrorystów oznaczają, że nie mogą oni być karani za sam fakt uczestniczenia w walce

stawić opór inwazji, a nie miała czasu zorganizować się w regularne siły zbrojne, jeżeli jawnie nosi broń i przestrzega praw i zwyczajów wojennych.

³⁷ Do głównych zwolenników wąskiej definicji należy Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża (MKCK), którego stanowisko jest dostępne na: <http://www.icrc.org/eng/resources/documents/feature/direct-participation-ihl-feature-020609.htm> [05.02.2011]. Mniej restrykcyjne określenie proponuje strona izraelska: Orzeczenie Sądu Najwyższego Izraela z 11 grudnia 2005 roku, HCJ/769/02 i amerykańska: *USA v. Omar Khadr*, dostępne na: http://www.defense.gov/news/Khadr_D-113.pdf [05.02.2011].

³⁸ Laurie R. Blank, Amos N. Guiora, *Updating the Commander's Toolbox: New Tools for Operationalizing the Law of Armed Conflict*, National Defense University Press, dostępne na: <http://www.ndu.edu/press/updates-commanders-toolbox.html>, [08.02.2011].

³⁹ III KG, art. 5 oraz Protokół I, art. 45(2).

⁴⁰ III KG, art. 29.

⁴¹ III KG, art. 26.

⁴² III KG, art. 34.

⁴³ III KG, art. 82.

zbrojnej, mogą jednak zostać postawieni przed sądem wojskowym za naruszenia praw wojennych, np. naruszenia zakazu atakowania ludności cywilnej. W takiej sytuacji podejrzanemu przysługują liczne gwarancje procesowe, do których należy przede wszystkim prawo do: obrony przez adwokata, zapoznania się z aktem oskarżenia, złożenia apelacji lub kasacji.⁴⁴

- Absolutny zakaz zamachów na życie i nietykalność cielesną oraz poniżającego i upokarzającego traktowania, którego obowiązywanie zostało rozszerzone na mocy wspólnego art. 3 Konwencji Genewskich na wszystkie konflikty zbrojne⁴⁵.

Przedstawione rozważania wymagają poczynienia paru uwag metodologicznych. Po pierwsze – jak była o tym mowa – armia obok policji uczestniczyła od zarania dziejów w walce z terroryzmem, jednak uczestnictwo to z omawianym modelem LOAC niewiele miało wspólnego, gdyż – po pierwsze – z reguły jednostki wojskowe używano w obrębie granic państwowych i operacje typu transgranicznego należały do rzadkości. Po drugie i ważniejsze – właśnie z uwagi na traktowanie organizacji terrorystycznych jak zwykłych przestępców – ówczesnie obowiązujące przepisy nie przyznawały im legalnego prawa do użycia broni.

Wyłożenie do podpisu I Protokołu Dodatkowego do Konwencji Genewskich w 1977 znacząco skomplikowało sytuację prawną, poprzez pojawienie się art. 1(4) Protokołu, który nakazuje nadać status kombatanta w konfliktach, w których *ludy walczą przeciw panowaniu kolonialnemu i obcej okupacji oraz przeciw reżimom rasistowskim, wykonując swe prawo do samostanowienia zawarte w Karcie Narodów Zjednoczonych oraz w Deklaracji w sprawie zasad prawa międzynarodowego dotyczących przyjaznych stosunków i współpracy między państwami, zgodnie z Kartą Narodów Zjednoczonych*.

W rezultacie problematyczną kwestię stanowi rozgraniczenie organizacji terrorystycznej i ruchu narodowowyzwoleńczego. W świetle prawa międzynarodowego różnica jest fundamentalna ze względu na koncepcję prawa do samostanowienia narodów często przywoływaną jako podstawa prawna legalizująca działalność ruchów narodowowyzwoleńczych⁴⁶. Choć omówienie sygnalizowanego problemu nie leży w zakresie niniejszej pracy, warto podkreślić że w praktyce wciąż jest sil-

⁴⁴ III KG, art. 105, 106.

⁴⁵ Wspólny art. 3 Konwencji Genewskich.

⁴⁶ Protokół I, art. 1(4), Karta Narodów Zjednoczonych, art. 1(2);, Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 roku (MPPOiP), art. 1; Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, art. 1.

nie warunkowana politycznie⁴⁷. Nie jest przy tym tajemnicą, iż właśnie z uwagi na obawy, iż artykuł cytowany artykuł może zostać wykorzystany przez organizacje terrorystyczne do wysuwania roszczeń o przyznanie statusu kombatanta niektóre z państw (w tym USA, Indie, Pakistan czy Izrael) nigdy nie ratyfikowały I Protokołu zaznaczając tym samym swój wyraźny sprzeciw wobec koncepcji objęcia zakresem LOAC członków organizacji terrorystycznych. Inne zaś państwa, jak pamiętająca dobrze konflikt z IRA czy ETA Wielka Brytania czy Hiszpania złożyły w tym zakresie odpowiednie zastrzeżenia oraz deklaracje interpretacyjne. Londyn jednoznacznie określił swoje stanowisko zgłaszając w 1998 roku zastrzeżenie do I Protokołu Dodatkowego: *It is the understanding of the United Kingdom that the term „armed conflict” of itself and in its context denotes a situation of a kind which is not constituted by the commission of ordinary crimes including acts of terrorism whether concerted or in isolation.*⁴⁸

Podobnie jak Wielka Brytania, Hiszpania zgłosiła również liczne deklaracje interpretacyjne podczas ratyfikacji Konwencji Genewskich i protokołów dodatkowych⁴⁹.

Abstrahując jednak od problemu kwalifikacji danej grupy jako ruchu narodowyzwoleńczego, względnie organizacji terrorystycznej, niebagatelny problem w zastosowaniu LOAC pozostaje fakt, iż zdecydowana większość traktatów tworzących ten system dotyczy międzynarodowych konfliktów zbrojnych, których stronami mogą być tylko i wyłącznie państwa.⁵⁰ Jednakże – jak pokazał konflikt w byłej Jugosławii – współczesne prawo międzynarodowe uznaje również za międzynarodowy konflikt pomiędzy państwem, a zorganizowaną grupą zbrojną o ile możliwe jest powiązanie jej działalności z terytorium lub władzami innego państwa⁵¹. W konsekwencji Talibowie, będący *de facto* rządem Afganistanu, posia-

⁴⁷ Interesującym przykładem jest obecnie Hezbollah uznawany za organizację terrorystyczną m.in. przez Departament Stanu USA, <http://www.state.gov/s/ct/rls/other/des/123085.htm> [20.03.2011], nie wpisany jednak na oficjalną listę organizacji uznawanych za terrorystyczne przez Unię Europejską, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:023:0037:0042:EN:PDF> [20.03.2011].

⁴⁸ Baza Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża, dostępna na: <http://www.icrc.org/IHL.nsf/NORM/0A9E03F0F2EE757CC1256402003FB6D2?OpenDocument> [05.02.2011].

⁴⁹ Baza Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża, dostępna na: http://www.adh-geneva.ch/RULAC/international_treaties.php?id_state=62 [05.02.2011].

⁵⁰ Wspólny art. 2 Konwencji Genewskich.

⁵¹ *Sprawa Tadić*, Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii, wyrok Izby Apelacyjnej z lipca 1999 roku, paras. 116–144.

dali wystarczającą kontrolę nad Al-Kaidą, co pozwoliło zakwalifikować trwającą ‘wojnę z terroryzmem’ jako międzynarodowy konflikt zbrojny. Zapewne również, choć nie każda organizacja terrorystyczna może zostać powiązana w wystarczający sposób z jakimkolwiek państwem, to teoretyczne zastosowanie dzisiejszych norm prawnych, bez uwzględniania czynników *stricte* politycznych, do części konfliktów z II połowy XX w. pozwoliłoby zakwalifikować je jako legalne międzynarodowe konflikty zbrojne⁵², a co za tym idzie zmodyfikowałoby uprawnienia stron.

Jednak z perspektywy państwa ścigającego terrorystów uznanie ich za podległych reżimowi LOAC posiada również rozliczne wady. Po pierwsze pozwala im na legalne zabijanie kombatantów uczestniczących w operacji, co w konsekwencji oznacza, że wyłącznie atak na cele niewojskowe może stanowić podstawę prawną do pociągnięcia ich do odpowiedzialności karnej. Złapani terroryści, właśnie dlatego, że podlegają reżimowi LOAC nie mogą być przesłuchiwani o ile nie są podejrzani o naruszenie LOAC, względnie norm prawa karnego. Dopóki jednak traktuje się ich jako jeńców wojennych możliwość ich przesłuchiwania jest praktycznie wykluczona z mocy przepisów III KG. Równocześnie zaś bezwzględne wyłączenie możliwości atakowania cywilów (za wyjątkiem sytuacji, gdy biorą oni bezpośredni udział w działaniach zbrojnych (art. 51(3) Protokołu) dodatkowo wiąże ręce oddziałom wojska, które chciałyby użyć broni przeciwko osobie podejrzanej o terroryzm, gdyby osoba ta miała status cywila. Nie jest przy tym do końca jasne, w jaki sposób terrorysta miałby ewentualnie „odróżnić” się od pozostałej reszty osób znajdujących się na obszarze, na którym ma być zastosowany reżim prawa międzynarodowego konfliktów zbrojnych, a jest to jak wiadomo warunek konieczny do uznania go za kombatanta. W świetle dotychczasowej praktyki wydaje się co najmniej mało prawdopodobne, aby organizacja typu Al-Kaida miała ochotę dostosować się do wymagań LOAC, i na modłę klasycznych sił zbrojnych wyposażać swoich członków w mundury, a choćby w widoczny z daleka znak rozpoznawczy. Dodatkowy kłopot pojawia się z określeniem daty końcowej konfliktu z terro-

⁵² Interesującym przykładem wydaje się konflikt izraelsko-libański z 1982 roku. Z wymiany listów (S/15132, S/15087) pomiędzy rządami obu krajów, a ONZ można wyciągnąć wniosek, że obie strony zgadzają się z faktem, iż terytorium południowego Libanu stanowiło tzw. bezpieczną przystań (ang. safe heaven) dla OWP, która w latach 80 przez większość państw uważana była za grupę terrorystyczną. Wydaje się również bezdyskusyjne, że Bejrut nie był w stanie przeciwdziałać działalności OWP. Zob. *UN Yearbook* z 1982 roku dotyczący praktycznie w całości sytuacji na Bliskim Wschodzie dostępny na: <http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/18462004F33F360B05256546005C6836> [05.02.2011]; Raport ONZ dotyczący sytuacji na Bliskim Wschodzie w pierwszej połowie lat 80 dostępny na: <http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/83C6654FB40B941C052567A2005DCEB9> [05.02.2011].

ryzmem, w którym to momencie osoby przetrzymywane w obozie jenieckim musiałyby zostać zwolnione, i to z reguły bez możliwości wytoczenia im procesu karnego. Powyższe uwarunkowania pozwalają lepiej zrozumieć, dlaczego po zamachach z 11.09.2001 w praktyce przynajmniej kilku państw (przede wszystkim USA) pojawił się wyraźny trend aby uniknąć konieczności stosowania LOAC w odniesieniu do członków Al-Kaidy.

4. Nielegalni bojownicy – nowy reżim prawnomiędzynarodowy?

Metody działania członków Al-Kaidy oraz prognozowana nieefektywność przestrzegania norm LOAC spowodowały, że władze amerykańskie zdecydowały się objąć terrorystów nowym, szczególnym reżimem prawnym. Idea została oparta na twierdzeniu, że Konwencje Genewskie powstałe pół wieku temu nie są dostosowane do realiów współczesnych konfliktów asymetrycznych⁵³. Administracja Prezydenta Busha⁵⁴ w tym miejscu nawiązała do powstałej w 1942 roku koncepcji tzw. nielegalnych bojowników (ang. *unlawful combatants*)⁵⁵, w którzy mogą zostać pozbawieni życia przez oddziały amerykańskie (co wyklucza obowiązywanie modelu *law enforcement*), jednocześnie nie korzystając z przywilejów gwarantowanych w obrębie LOAC. Praktyczne zastosowanie koncepcji stało się źródłem wielu nadużyć – szczególnie kontrowersyjne w świetle dostępnych obecnie dokumentów wydają się wydarzenia w więzieniu w Abu Ghraib⁵⁶ w Iraku oraz w Amerykańskiej Bazie Marynarki Wojennej w Guantanamo (GITMO)⁵⁷.

⁵³ Stanowisko Białego Domu podczas konferencji prasowej 28 stycznia 2002 roku, dostępne na: http://www.presidency.ucsb.edu/press_briefings.php?year=2002&Submit=DISPLAY [08.02.2011] oraz przemówienie brytyjskiego Sekretarza Obrony Johna Reida z 3 kwietnia 2006, dostępne na: <http://www.guardian.co.uk/uk/2006/apr/03/politics.terrorism> [08.02.2011].

⁵⁴ M.in. rozkaz wojskowy z 13 listopada 2001 roku w sprawie zatrzymywania, traktowania i sądenia osób niebędących obywatelami USA, podczas wojny z terroryzmem, dostępny na: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/11/print/20011113-27.html> [08.02.2011]; rozporządzenie wykonawcze z lipca 2007 roku nr 13440, dostępne na: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=75569> [08.02.2011].

⁵⁵ *Ex parte Quirin*, 317 U.S. 1 (1942).

⁵⁶ Zob. m.in. Raport MKCK z lutego 2004 roku dostępny na: <http://cryptome.org/icr-c-report.htm> [01.02.2011]

⁵⁷ Zob. m.in. Dokumentacje FBI na temat metod przesłuchań stosowanych w Guantanamo, dostępną na: <http://foia.fbi.gov/guantanamo/detainees.pdf> [08.02.2011] oraz *rozporządzenie wykonawcze Prezydenta Obamy ze stycznia 2009 roku dot. zamknięcia więzienia*,

Skala zagrożenia dla bezpieczeństwa narodowego USA i ich sojuszników spowodowała, że głównym problemem, przed jakim stanęły władze amerykańskie było skuteczne przesłuchiwanie pojmanych terrorystów, którzy mogli posiadać informacje na temat planowanych ataków. Zarówno wewnętrzne prawo karne⁵⁸, jak i przepisy konwencji genewskich⁵⁹ zabraniają wymuszania zeznań, w związku z czym podjęto próbę stworzenia swoistej „próżni prawnej”, która pozbawiałaby terrorystów jakiegokolwiek ochrony na mocy prawa międzynarodowego. W efekcie współpracy Biura Prawnego CIA, Departamentu Sprawiedliwości oraz Biura Bezpieczeństwa Narodowego powstał szereg memorandumów i opinii prawnych⁶⁰ pozwalających na zastosowanie wobec przetrzymywanych terrorystów nadzwyczajnych metod przesłuchań, powszechnie uznanych przez społeczność międzynarodową za tortury, jak np. *waterboarding*⁶¹. Poza szczególnymi technikami uzyskiwania informacji od osadzonych, stanowiących najpoważniejsze złamanie norm prawa międzynarodowego, liczne kontrowersje wzbudzało również pozbawienie przetrzymywanych prawa do obrony, poznania zarzutów oraz całkowity brak kontaktu ze światem zewnętrznym. Władze amerykańskie zostały stanowczo skrytykowane m.in. przez Amnesty International, Human Rights Watch, Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża (MKCK) oraz rząd Szwajcarii, będącej depozytariuszem konwencji genewskiej o traktowaniu jeńców wojennych⁶². W 2006 roku Sąd Najwyższy USA uznał, że traktowanie osadzonych w Guantanamo jest sprzeczne z amerykańskim prawem wewnętrznym i międzynarodowym prawem publicznym, stwierdzając jednocześnie, że art. 3 konwencji genewskich ma zastosowanie do osób przetrzymy-

dostępne na: http://www.whitehouse.gov/the_press_office/ClosureOfGuantanamoDetentionFacilities/ [09.02.2011].

⁵⁸ Normy wewnętrznego prawa karnego nie mogą naruszać MPPOiP, którego art. 14 zakazuje przymuszania do zeznawania przeciwko sobie lub do przyznania się do winy.

⁵⁹ III KG, art. 17.

⁶⁰ Memorandum Jaya S. Bybee z 22 stycznia 2002 r., dostępne na: <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB127/02.01.22.pdf> [09.02.2011] oraz z 1 sierpnia 2002 r., dostępne na: http://dspace.wrlc.org/doc/bitstream/2041/70967/00355_020801_004display.pdf [09.02.2011]; Memorandum Stevena G. Bradbury’ego z 10 maja 2005 r., dostępne na: http://www.globalsecurity.org/intell/library/policy/national/olc_050510_bradbury_20pg.htm [09.02.2011]

⁶¹ Całościowa analiza stosowanych metod przesłuchań została przedstawiona w odtajnionym załączniku do listu Departamentu Sprawiedliwości do Przewodniczącego senackiej Komisji Wywiadu John’a D. Rockefeller’a, z 17 kwietnia 2009.

⁶² Jacek Foks, *Status prawny członków Al-Qaidy oraz Talibów osadzonych w Guantanamo*, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych” 2002, nr 66.

wanych w GITMO⁶³. W świetle obowiązującego rozporządzenia wykonawczego nr 13491 Prezydenta Obamy, wszelkie niehumanitarne metody przesłuchań są oficjalnie zabronione, a przetrzymywani terroryści znajdują się pod ochroną wspólnego art. 3 konwencji genewskich⁶⁴.

5. Podsumowanie

Przedstawiona analiza pozwala na wysnucie następujących wniosków.

Po pierwsze pojęcie terroryzm nie ma wyraźnie określonego desygnatu, w konsekwencji kwalifikacja prawna działalności konkretnej grupy jest niejednokrotnie uzależniona od czynników politycznych. Tak długo jak kwestia zwalczania terroryzmu należała do wyłącznej kompetencji państwa i regulowana była prawem wewnętrznym problem ten nie był aż tak istotny, gdyż w ostatecznym rozrachunku o kwalifikacji i jej skutkach rozstrzygało wyłącznie krajowe prawo karne. Jednak z chwilą powstania reżimu praw człowieka oraz pozostawienia poza jego zakresem systemu LOAC kwestia kwalifikacji nabrała fundamentalnego znaczenia z uwagi na potrzebę określenia podstawy prawnej dla ewentualnej współpracy międzynarodowej.

Po drugie metody działania terrorystów uległy na przełomie lat ewolucji, można zaobserwować internacjonalizację ich aktywności, czego konsekwencją są próby swoistej reinterpretacji obowiązujących przepisów prawa międzynarodowego, mające na celu skuteczną walkę i zapobieganie atakom; niemniej jednak sam fakt, iż dana organizacja działa w wielu krajach nie przesądza *ipso facto* wyboru modelu współpracy międzynarodowej. Tak długo jak organizacje terrorystyczne działają a obszary państw pragnących współpracować między sobą w ich zwalczaniu model *law enforcement* może stanowić wystarczający i nie jest dziełem przypadku, iż choć komórki Al-Kaidy działają również na obszarze Europy Zachodniej – rola armii w zwalczaniu jej wpływów jest drugorzędna, gdyż główna odpowiedzialność w tym zakresie spoczywa na OOPP. Sprawa komplikuje się jednak, gdy tej woli politycznej brak, i właśnie tym należy tłumaczyć obserwowaną

⁶³ *Hamdan v. Rumsfeld*, 548 U.S. 557 (2006).

⁶⁴ *Rozporządzenie wykonawcze nr 13491*, dostępne na: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=85669>, [08.02.2011]. Liczne kontrowersje wzbudziło *Rozporządzenie wykonawcze z 7 marca 2011 roku dotyczące osób osadzonych w GITMO*, punkt b sekcji 10 wyraźnie podkreśla, że osadzeni podlegają ochronie art. 3 Konwencji Genewskich, akt dostępny na: <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/03/07/executive-order-periodic-review-individuals-detained-guant-namo-bay-nava> [22.03.2011].

ną zmianę w polityce państw, które zwłaszcza od ataków z 11 września 2001 roku wyrażają większą skłonność do współpracy militarnej: model *law enforcement* przy braku możliwości międzynarodowej kooperacji OOPP, zwłaszcza przy braku współpracy ze strony tzw. państw upadłych, gdzie terroryści znajdują tzw. *safe haven*, nie stanowi już dostępnego rozwiązania. Z drugiej strony jednak, LOAC interpretowany restrykcyjnie (m.in. w studium MKCK⁶⁵ czy opinii eksperckiej prof. A. Cassese dla Sądu Najwyższego Izraela⁶⁶) również nie zapewnia efektywnego zapobiegania kolejnym atakom, a jego realizacja w praktyce bardzo poważne obciążenie dla budżetu. Model nielegalnych bojowników, który w pewien sposób nawiązywał do *statusu quo ante* z okresu poprzedzającego wejście w życie traktatów praw człowieka – okazał się zbyt odległy od realiów prawnych i politycznych pierwszej dekady XXI wieku i nie znalazł zrozumienia ani w społeczności międzynarodowej państw, ani nawet w orzecznictwie SN USA.

Powyższa konstatacja skłania do wniosku, że państwa będą poszukiwać nowych rozwiązań mających na celu zagwarantowanie bezpieczeństwa, choć wydaje się że możliwości tych poszukiwań nie wykrócą poza trzy modele wskazane w niniejszym artykule, które mogą się pojawiać w zmodyfikowanej wersji podyktowanej koniecznością ich adaptacji do konkretnych lokalnych uwarunkowań politycznych, względnie zmieniającego się permanentnie układu sił w relacjach stosunków międzynarodowych.

Bibliografia

Publikacje książkowe

Hilaire McCoubrey, Nigel D. White, *International Law and Armed Conflict*, Dartmouth Publishing, Vermont 1992, s. 318.

Leslie C. Green, *The Contemporary Law of Armed Conflict*, Manchester University Press, Manchester 2000,

⁶⁵ MKCK, *Interpretive Guidance on the Notion of Direct Participation in Hostilities under International Humanitarian Law*, maj 2009, dostępne na: [http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/direct-participation-report_res/\\$File/direct-participation-guidance-2009-icrc.pdf](http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/direct-participation-report_res/$File/direct-participation-guidance-2009-icrc.pdf) [22.03.2011].

⁶⁶ A. Cassese, Expert Opinion on whether Israel's Targeted Killings of Palestinian Terrorists Is Consonant with International Humanitarian Law, *Public Committee against Torture et al. v. The Government of Israel et al.*, Czerwiec 2003.

Artykuły

- Carlos P. Barros, Luis A. Gil-Alana, *A note on the effectiveness national anti-terrorist policies. Evidence from ETA*, Universidad de Navarra, Working Paper No. 10/09, październik 2009.
- Daniel G. Arce M., Todd Sandler, *Counterterrorism: A Game-Theoretic Analysis*, Journal of Conflict Resolution, kwiecień 2005.
- Jacek Foks, *Status prawny członków Al-Qaidy oraz Talibów osadzonych w Guantanamo*, Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych 2002, nr 66.
- Laurie R. Blank, Amos N. Guiora, *Updating the Commander's Toolbox: New Tools for Operationalizing the Law of Armed Conflict*, National Defense University Press, dostępne na: <http://www.ndu.edu/press/updated-commanders-toolbox.html>,
- Operation BANNER, Army Code 71842, An Analysis of Military Operations in Northern Ireland*, dostępne na: http://www.vilaweb.cat/media/attach/vwedts/docs/op_banner_analysis_released.pdf,
- Sanchez Sanz, Rodolfo I. *Historia del terrorismo en Espana. Restantes grupos anarquistas y extrema derecha*. War Heat Internacional. Revista de Ejercitos de Tierra, Mar y Aire. Nr 48, Madryt 2005,
- Stevens Enquiry, *Overview and Recommendations 17. IV 2003*, dostępne na: http://www.madden-finucane.com/patfinucane/archive/pat_finucane/2003-04-17_stevens_report.pdf,

Doniesienia prasowe

- BBC, *Security forces aided loyalist murders* 17 IV 2003, za: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/northern_ireland/2954773.stm
- Przemówienie brytyjskiego Sekretarza Obrony Johna Reida z 3 kwietnia 2006, dostępne na: <http://www.guardian.co.uk/uk/2006/apr/03/politics.terrorism>,
- Przemówienie Margaret Thatcher w Belfaście w 1981 roku, dostępne na: <http://www.margareththatcher.org/document/104589>,
- Stanowisko Białego Domu podczas konferencji prasowej 28 stycznia 2002 roku, dostępne na: http://www.presidency.ucsb.edu/press_briefings.php?year=2002&Submit=DISPLAY,ar=2002&Submit=DISPLAY.

ZAŁĄCZNIK

SPIS AKTÓW PRAWNYCH

Prawo międzynarodowe

Traktaty

Karta Narodów Zjednoczonych z 1945 roku,
Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 roku,
Konwencja ONZ przeciwko torturom z 1984 roku,
Protokół Dodatkowy do Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 roku, dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych,
Protokół Dodatkowy do Konwencji Genewskich z dnia 12 września 1949 roku, dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych,
III Konwencja Genewska, Konwencja o traktowaniu jeńców wojennych z 12 sierpnia 1949 roku.

Rezolucje Rady Bezpieczeństwa ONZ

Rezolucja Rady Bezpieczeństwa nr 509 z dnia 6 czerwca 1982 roku,
Rezolucja Rady Bezpieczeństwa nr 1269 z dnia 19 października 1999 roku,
Rezolucja Rady Bezpieczeństwa nr 1566 z dnia 8 października 2004 roku,
Rezolucja Rady Bezpieczeństwa nr 1368 z dnia 12 września 2001 roku,
Rezolucja Rady Bezpieczeństwa nr 1373 z dnia 28 września 2001 roku,
Rezolucja Rady Bezpieczeństwa nr 1377 z dnia 12 listopada 2001 roku.

Orzecznictwo sądów międzynarodowych

Sprawa Al- Adsani przeciwko Wielkiej Brytanii, Europejski Trybunał Praw Człowieka, wyrok z 21 listopada 2001 r.
Sprawa Nicaragui, ICJ Reports, 1986, s. 14, 94; 76 ILR,
Sprawa Tadić, Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii, wyrok z Maja 1997,
Sprawa Tadić, Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii, wyrok Izby Apelacyjnej z lipca 1999 roku.

Inne

Baza Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża, dostępna na: <http://www.icrc.org/IHL.nsf/NORM/0A9E03F0F2EE757CC1256402003FB6D2?OpenDocument>,

Europejska Strategia Zwalczenia Terroryzmu z 2005 roku, Globalna Strategia Zwalczenia Terroryzmu, Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego z 2006 r., Kodeks Postępowania Funkcjonariuszy Organów Ochrony Porządku Publicznego, Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 34/169 z Grudnia 1979,
Komentarz do Kodeksu Postępowania Funkcjonariuszy Organów Ochrony Porządku Publicznego, dostępny na: <http://www2.ohchr.org/english/law/codeofconduct.htm>,
Komentarz Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża do Protokołu II, dostępny na: <http://www.icrc.org/ihl.nsf/COM/475-760004?OpenDocument>,
List Sekretarza Stanu Daniela Webster'a z 27 lipca 1842 roku dotyczący tzw. Incydentu *Caroline*, dostępny na: http://avalon.law.yale.edu/19th_century/br-1842.asp,
Lista organizacji uznawanych za terrorystyczne przez Unię Europejską, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:023:0037:0042:EN:PDF>,
MKCK, *Interpretive Guidance on the Notion of Direct Participation in Hostilities under International Humanitarian Law*, maj 2009,
Podstawowe Zasady Używania Siły i Broni Palnej przez Funkcjonariuszy Organów Ochrony Porządku Publicznego, 7 września 1990 roku,
Raport MKCK z lutego 2004 roku, dostępny na: <http://cryptome.org/icrc-report.htm>,
Raport ONZ dotyczący sytuacji na Bliskim Wschodzie w pierwszej połowie lat 80 dostępny na: <http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/83C6654FB40B941C052567A2005DCEB9>,
UN Yearbook z 1982 roku dotyczący sytuacji na Bliskim Wschodzie dostępny na: <http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/18462004F33F360B05256546005C6836>.

Prawo krajowe

Prawo amerykańskie

Ex parte Quirin, 317 U.S. 1 (1942),
Department of Defense Military Commission Instruction No.2, kwiecień 2003, dostępne na: <http://www.defense.gov/news/May2003/d20030430milcominstno2.pdf>,
FM 27-10 Department of the Army Field Manual, dostępnym na: http://www.aschq.army.mil/supportingdocs/Fm27_10.pdf,
Hamdan v. Rumsfeld, 548 U.S. 557 (2006).
Rozkaz wojskowy z 13 listopada 2001 roku w sprawie zatrzymywania, traktowania i sądenia osób niebędących obywatelami USA, podczas wojny z terroryzmem, dostępny na: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/11/print/20011113-27.html>,
Rozporządzenie wykonawcze nr 13491, dostępne na: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=85669>,
Rozporządzenie wykonawcze nr 13440, dostępne na: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=75569>,

Rozporządzenie wykonawcze ze stycznia 2009 roku dot. zamknięcia więzienia w Guantanamo, dostępne na: http://www.whitehouse.gov/the_press_office/ClosureOfGuantanamoDetentionFacilities/,

Rozporządzenie wykonawcze z 7 marca 2011 roku dotyczące osób osadzonych w GITMO, dostępne na: <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/03/07/executive-order-periodic-review-individuals-detained-guant-namo-bay-nava>,

USA v. Omar Khadr, dostępne na: http://www.defense.gov/news/Khadr_D-113.pdf.

Prawo francuskie

Cour de Cassation, Chambre criminelle, du 4 janvier 2005, 03-84.652, Publié au bulletin, Loi n°86-1020 du 9 septembre 1986 relative à la lutte contre le terrorisme, Journal Officiel de la République Française.

Prawo angielskie

Suppression of Terrorism Act 1978, 30 czerwca 1978; Criminal Justice (Terrorism and Conspiracy) Act 1998, 4 września 1998.

Prawo izraelskie

Orzeczenie Sądu Najwyższego Izraela z 11 grudnia 2005 roku, *Public Committee against Torture et al. v. The Government of Israel et al.*, HCJ/769/02,

A. Cassese, *Expert Opinion on whether Israel's Targeted Killings of Palestinian Terrorists Is Consonant with International Humanitarian Law, Public Committee against Torture et al. v. The Government of Israel et al.*, Czerwiec 2003.

Inne

Lista organizacji uznawanych za terrorystyczne przez Departament Stanu USA: <http://www.state.gov/s/ct/rls/other/des/123085.htm>,

Dokumentacja FBI na temat metod przesłuchań stosowanych w Guantanamo, dostępna na: <http://foia.fbi.gov/guantanamo/detainees.pdf>,

Memorandum Jaya S. Bybee z 22 stycznia 2002 r., dostępne na: <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB127/02.01.22.pdf>,

Memorandum Jaya S. Bybee z 1 sierpnia 2002 r., dostępne na: http://dspace.wrlc.org/doc/bitstream/2041/70967/00355_020801_004display.pdf,

Memorandum Stevena G. Bradbury'ego z 10 maja 2005 r., dostępne na: http://www.global-security.org/intell/library/policy/national/olc_050510_bradbury_20pg.htm,